

Arhivaalide säilitamine

Rahvusarhiivis läbi sajandi. III

Jaan Lehtaru*

(Artikli I osa vt. *Tuna* 2020, nr. 4, lk. 60–81, II osa *Tuna* 2021, nr. 1, lk. 82–106)

Alates 1. jaanuarist 1987 muutusid taas struktuuriüksuste nimed. Ajalooarhiivis tekkisid asellised uue nimega üksused nagu NSV Liidu RAF-i ehk riiklikku arhiivifondi kuuluvate dokumentide säilivuse tagamise osakond ja NSV Liidu RAF-i dokumentide säilivuse tagamise laboratoorium.¹ Säilitamispoliitika aluseks sai Moskvas välja antud juhendmaterjal „Paberalusel NSV Liidu RAF-i dokumentide säilivuse tagamise põhinõuded“, milles olid valdkonniti ära toodud hoidlate kliima (temperatuur 17–19 °C, suhteline õhuniiskus 50–55%), valgustus, puhastamine, tuleohutusnõuded ja arhivaalide kasutamise kord. Samal aastal edastati Moskvast tagatisja kasutusfondi mikrofiššide valmistamise relement, mis andis „Pentakta“ süsteemi seadmete kasutamise tehnoloogilised juhised, sisaldades teavet mikrofiššide paigutuskeemidest, samuti nende pakkimise, transpordi ja säilivuse tagamise nõuetest.² 1987. aastal anti välja ka NSV Liidu riiklike arhiivide uued tuleohutuseeskirjad, milles toodi lisaks üldistele ohutusnõuetele ära puitriiulite immutamiseks või katmiseks mõeldud tulekaitsesegude loetelu.³

ENSV Arhiivide Peavalitsuse käskkirja „Kontrolli tõhustamine dokumentide säilivuse tagamiseks“ kehtestamise järel võttis ajalooarhiiv tarvitusele rea meetmeid. Töötati välja säilikute leht lehe haaval kontrolli ja arhiivikarpide pitseerimise juhend. Iga säiliku tõestavasse kirjesse oli vaja märkida pitserte, postmarkide, ümbrike jms. olemasolu. Plaani järgi tuli kahe aasta jooksul (1987–1988) pitseerida 19 fondi. Pitseerimise nimekirja koostamisel võeti aluseks fondid, millel oli kasutusfond mikrofilmilina, mille korrastustöö oli lõpetatud ja millel oli tehtud olemi- ja seisundikontroll. 1987. aasta 16. aprillil ENSV Arhiivide Peavalitsusele saadetud aruandluses lubati, et 1. maiks on pitseeritud 9 fondi 2538 karp ja kontrollitud leht lehe haaval 4607 säilikut enam kasutatavatest arhiividest. Töö organiseerimiseks hoidlate, uurimissaali ja labori vahel töötati välja vastavad eeskirjad (meelespead). Tõdeti, et arhivaalide säilivuse tagamise osakonna tööd raskendab uurimissaalis kasutatavate ja restaureerimist vajavate säilikute suur hulk.⁴

Aasta jooksul jõuti Tartus aktiivselt tegelda paberalusel arhivaalide säilivuse hindamise ja kindlustamisega. Tartu Sanitaar-Epidemioloogiajaamast saadi 1987. aastat kajastavad andmed õhu koostise kohta Tartu linnas. Hallitussente kindlakstegemiseks tehti koostööd Tartu Ülikooli orgaanilise keemia kateedri dotsendi Tullio Ilometsa⁵ ning Eesti Metsanduse

* Jaan Lehtaru (1963), MSc, konserveerimisvaldkonna juht, Rahvusarhiiv, Nooruse 3, Tartu, jaan.lehtaru@ra.ee

¹ RA, EAA.R-271.1.1064, l. 7. Direktori käskkirjad põhitegevuse kohta, 06.01.1987–15.12.1987.

² RA, EAA.R-271.1.1063, l. 78–87. NSV Liidu ja Eesti NSV Arhiivide Peavalitsuste käskkirjad ja kolleegiumi otsused, 12.01.1987–18.12.1987.

³ NSV Liidu riiklike arhiivide tuleohutuseeskirjad. NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Peavalitsus. Moskva, 1987, lk. 1–24 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2915).

⁴ RA, EAA.R-271.1.1070, l. 53–55. Kirjavahetus ENSV Arhiivide Peavalitsusega organisatsioonilistes küsimustes, 9.02.1987–29.12.1987.

⁵ Tullio Ilometsa võib õigusega pidada konserveerimise koolkonna rajajaks, tema õpilased on andnud aga märkimisväärse panuse Eesti mäluasutuste säilitusvaldkondade teenistusse. Vt. lisaks: T. Ilomets. Training of chemists-restorers at Tartu University. Raamat – aeg – restaureerimine. VII. Tartu, 1995, lk. 81–89.

ja Maaviljeluse Instituudiga.⁶ Putukate leviku ja nende kahjuluse küsimustes pöörduti abi saamiseks ülikooli zooloogia kateedri entomoloogide ja ENSV Zooloogia ja Botaanika Instituudi poole.⁷ Tartu Ülikooli zooloogia kateedri assistendi Mati Martini⁸ kirjast (18.01.1988) selgub, et uuringute tulemusel tuvastati hoidlates harilik jahumardikas (*Tenebrio molitor*), kes toitub muu hulgas ka jahu- ja tärglisekliistrist.⁹ Uuringutest ilmnes sedagi, et ligi 200 000 säilikut oli nakatunud hallitusseentega, mille hulgas tuvastati kaheksa liiki. Üleliidulise Dokumentideaduse ja Arhiivinduse Teadusliku Uurimise Instituudi vanemteaduri Z. Poljakova arvates ei olnud ajalooarhiivis 1988. aastal „olukord kriitiline hallitusseente tegevuse osas“, sest enamasti oli tegu „varasema perioodi kahjustustega, mis ei olnud edasiarenemise võimega“.¹⁰ Küll aga selgus Poljakova tehtud uuringute põhjal tõsiasi, et arhiivis on esindatud viis liiki putukkahjureid.¹¹ 1988. aastal korraldati kahjurite hävitamiseks kaks sanitaarpäeva. Esimesel korral töödeldi hoidlaid tuntud kärbsemürgi diklorofossiga¹², teisel korral pesti põrandaid 30% äädikhappe lahusega. Pärast kahjuritõrjet hoidlates mardikaid ei nähtud, küll aga märgati üksikuid isendeid hoone koridorides.¹³

Putukkahjurite (peamiselt jahumardikad) ja hallitusseente vastu võitlemiseks moodustati ajalooarhiivis seitsmeliikmeline erikomisjon, kelle tehti ülesandeks välja töötada pikaajaline abinõude plaan. Plaani järgi tuli hankida isekirjutavad niiskusetaseme mõõteaparaadid, mis võimaldasid teha mõõtmisi pikema perioodi vältel, luua tingimused, et hallitanud materjalid ei puutuks kokku desinfitseeritud materjaliga, vajaduse korral ehitada või hankida desinfitseerimiskastid igale korrusele, pesta kord kuus põrandaid 2,5% formaliinilahusega, tagada desinfitseerimisvahendite (formaliin, trümool, nipagiin, piiritus) pidev olemasolu, välja selgitada võimalus ja sobivus suitsuküünalde kasutamiseks putukate tõrjel, paigutada iga korruse ühte hoidlasse putukate tõrjeks mürgihõrgutisega jooginõud ja seada eesmärgiks likvideerida maja hallitusseen aastaks 1990.¹⁴ Ei ole täpselt teada, kui palju neist planeeritud meetmetest suudeti praktikas ellu rakendada. Teadaolevalt moodustati biokahjuritega võitlemiseks ülikooli raamatukogu eeskujul hügieenigrupp koosseisus vanemfondihoidja, restauraator ja desinfektor.¹⁵ Samuti võib kindlalt väita, et biokahjurite tõrjumise eesmärgil desinfitseeriti terve arhiivihooned formaliini ja karbofossi¹⁶ lahusega. Seda loeti tollal edukaks operatsiooniks, sest pärast tõrjet putukkahjureid hoones mõnda aega ei tuvastatud.¹⁷ Biokahjurite teema oli päevakorras ka ajalooarhiivi juhtkonna nõupidamisel, kus nenditi, et kõrgsagedusvoolu kasutamine arhivaalide desinfitseerimisel on vastunäidustatud, kui säilikus

⁶ Eesti Metsanduse ja Maaviljeluse Instituudi analüüsi teade. 1988, lk. 1–4 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2795). Märkusena olgu lisatud, et uuriti hallitusseene liikide esinemist arhivaalidel, vt. lisaks: R. Velsker. Eesti Ajalooarhiivi labor 1921–1991. 1991, lk. 2 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2851). Selle dokumendi järgi tehti ajalooarhiivi hoidlates kindlaks 22 hallitusseene liiki. Uuringute põhjal järeldati, et kahest miljonist säilikut on elusa hallitusega nakatunud 200 000 ning neist 2/3 vajab konserveerimist ja restaureerimist.

⁷ RA, EAA.R-271.1.1076, l. 6. 1987. aasta tegevuse aruanne.

⁸ Mati Martin tegutseb jätkuvalt teadusvaldkonnas ja nõustab praegugi Rahvusarhiivi (https://www.etis.ee/CV/Mati_Martin/est, vaadatud 11. detsembril 2020).

⁹ RA, EAA.R-271.1.1164, l. 12. Eesti Ajalooarhiivi hoonet puudutavad materjalid, 1983–1991.

¹⁰ RA, EAA.R-271.1.1089, l. 23. NSVL ja ENSV APV käskkirjad ja kolleegiumi otsused, 29.12.1987–24.11.1988. Vt. lisaks: RA, EAA.R-271.1.1114c, l. 87–88. ENSV MN j.a. Arhiivide Peavalitsuselt saabunud käskkirjade, otsuste, korralduste jm. dokumentide registreerimisraamat, 1988.

¹¹ RA, EAA.R-271.1.1164, l. 20.

¹² Diklorofoss ehk rahvakeeli dihhlofoss on orgaaniline fosfaat, mida kasutatakse laialdaselt putukatõrjevahendina, sh. ladustatud toodete kaitsmiseks putukate eest.

¹³ RA, EAA.R-271.1.1089, l. 23. NSVL ja ENSV APV käskkirjad ja kolleegiumi otsused, 29.12.1987–24.11.1988.

¹⁴ RA, EAA.R-271.1.1090, l. 3, 8, 9. Direktori käskkirjad põhitegevuse kohta, 07.01.1988–18.11.1988.

¹⁵ RA, EAA.R-271.1.1090, l. 14.

¹⁶ Karbofoss ehk malatioon on fosfororgaaniline insektitsiid.

¹⁷ RA, EAA.R-271.1.1114c, l. 88.

on metallklambrid, nahkkaaned või pitserid. Samuti rõhutati nõupidamisel vajadust palgata tööle biokeemik või keemik. Biokahjurite tõrje asjus konsulteeriti Leningradis asuva Saltõkov-Štšedrini nimelise Riikliku Raamatukogu bioloogiadoktori Julia Njukšaga, kes soovitas desinfitseerimisel kasutada formalíini ja putukatõrjel suitsuküünlaid. Kaalumisel oli isegi variant saata veoauto koormatäis säilikuud Leningradi.¹⁸ Hoolimata ruumipuudusest käis arutelu hallituskahjustuste uurimiseks täiendava labori- ja hoidlapinna leidmise üle, et paigutada sinna seentõvest nakatunud või kustunud tekstidega säilikutekoopiad. Lisaks tunti puudust arhivaalide vastuvõtu ja aklimatiseerumise ruumist.¹⁹

1980. aastate lõpus hakati ametijuhendites tööülesannete ja kohustuste kõrval täpsemalt kirjeldama kvalifikatsiooninõudeid. Näiteks pidi haruldaste, hinnaliste raamatute, käsikirjade ja dokumentide restauraator olema lõpetanud spetsiaalsed kursused või individuaalse ettevalmistuse eriprogrammi ja omama vähemalt kaheaastast erialast tööstaaži.²⁰ See, et arhiivid pidasid möödapäasmatult vajalikuks kõrg- ja keskharidusega arhiivitõotajate, sh. restauraatorite ettevalmistamist, leidis kajastust ka ajakirjanduses.²¹ 1989. aastal töötas ajalooarhiivis 8 restauraatorit ja 3 köitjat. ENSV Arhiivide Peavalitsusele saadetud kirjas rõhutati restauraatorite erialase ettevalmistuse tõstmise vajadust koostöös Tartu Ülikooli raamatukogu, kunstikooli ja kunstiinstituudiga. Samuti peeti vajalikuks mõne töötaja vahetamist. Keemiku ja bioloogi ettevalmistamine pidi toimuma eriprogrammi alusel Tartu Ülikoolis. Tehti ettepanek, et Eesti Restaurator võiks saada ainsaks kemikaale hankivaks ja jaotavaks organisatsiooniks kõikidele restaureerimisega tegelevatele laboritele, olenemata nende ametkondlikust alluvusest. Kirjas rõhutati töötingimuste parandamise vajadust, milles olid olulisel kohal tõmbekappide ehitamine ning pH-meetri ja veedestillaatori hankimine. Lõpuks jõuti arusaamisele, et „lisaks tööpindade nappusele takistavad konserveerijatel ja restaureerijatel õpitud töövõtete rakendamist kehtestatud töönormid“.²²

Samal ajal tutvusid hoidlate olukorra ja labori tööga Vabariikliku Restaureerimiskeskuse (praegune Kanut) eksperdid Aili Pikat ja Marian Habicht, kes jõudsid restaureeritud ja restaureerimata säilikutete seisundiuuringute põhjal järeldusele, et hoidlates tuleks hallituste hävitamiseks kasutada pindade töötlemisel lappe, mis on immutatud 3–5% naatriumfluoriidi (NaF) vesilahusega, ja soovitasid kaardikogu puhul võtta suund kaartide sirgelt hoiustamisele. Nad tegid ka ettepaneku luua kiiresti tingimused happeliste säilikutete pH mõõtmiseks, märgtöötlemiseks ja neutraliseerimiseks, alustada happeliste kondensaatorpaberite eemaldamist, teha puhastustöid tõmbekappide all ja kuivatada pabermaterjale õhu käes.²³ Samal aastal ajalooarhiivis toimunud Eesti, Leedu ja Leningradi restaureerimisspetsialistide nõupidamisel jõuti samasugustele seisukohtadele. Lisaks töötingimuste kitsaskohtade likvideerimise ja töönormide vähendamise tähtsusele rõhutasid nõupidamisel osalejad vajadust suurendada oluliselt koopiade ja mikrofilmide valmistamist. Kokkuvõttes tõdeti, et ajalooarhiivi ruumides ei ole võimalik kasutada nüüdisaegseid meetodeid hoiutingimuste parandamiseks ja seetõttu on vaja pöörduda vabariigi juhtorganite poole taotlusega uue hoone saamiseks.²⁴

¹⁸ RA, EAA.R-271.1.1093, l. 4–5. Direktsiooni ja osakonnajuhatajate nõupidamiste protokollid, 12.01.1988–27.12.1988.

¹⁹ RA, EAA.R-271.1.1091, l. 3. Teaduslike konverentside ja teadusliku nõukogu istungite protokollid nr. 1–2, 09.03.1988.

²⁰ RA, EAA.R-271.1.1081, l. 47, 70–72. Arhiivi ja osakondade põhimäärused ning ametikohtade instruksioonid, 1987. Desinfektori ametikoht kuulus dokumentide säilivuse tagamise osakonna alluvusse.

²¹ L. Laks. IMEtabased arhiivid. – Noorte Hää, nr. 4, 6.01.1989.

²² RA, EAA.R-271.1.1114d, l. 35–37. Kirjavahetus Arhiivide Peavalitsusega, 09.01.1989–05.12.1989. Huvitavat lisamaterjali leidub restaureerimiskeskuse sektori juhataja A. Pikati koostatud ajalooarhiivi restaureerimislabori töö analüüsis (käsikiri asub Rahvusarhiivi konserveerimislaboris Tartus – J.L.).

²³ A. Pikat. ENSV Ajaloo Keskarhiivi fondide olukorrast. Restaureerimislaboratooriumi tööst. 1989, lk. 1–5 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2885).

²⁴ RA, EAA.R-271.1.1114c, l. 36–38. ENSV Arhiivide Peavalitsuse käskkirjad, 05.11.1987–21.12.1989.

Koostöös restaureerimiskeskusega töötati välja plaan labori struktuuri muutmiseks, mille kohaselt hakanuks uus üksus koosnema seitsmest sektorist (nt. vanade käsikirjade ja pitserite konserveerimine, pärgamentürikute ja nahkköidete konserveerimine, käsikirjade ja puidumassipaberi konserveerimine jne.). Plaani järgi pidi laboris tööle hakkama 25–35 inimest.²⁵ Ekspertide soovitusel ja arutelude tulemusel hangitigi ajalooarhiivi laborisse hulk olulisi töövahendeid, sh. pH-meeter²⁶, tömbekapid desinfitseerimiseks ja veedestillaator.²⁷ Edenes ka töötajate erialane ettevalmistus. Sale Märtini juhendamisel kaarte restaureerinud Ingrid Andresson omandas uusi oskusi ka Tartu Ülikooli raamatukogu ja Ennistuskoja Kanut restauraatorite juures.²⁸ Ennistuskojaga Kanut alustati kutseoskuste lihvimiseks pikaajalise koostöölepingu sõlmimist.²⁹ Ühtlasi hakati tähelepanu pöörama valdkonna spetsialistide erialasele täiendamisele koostöös ENSV Arhiivide Peavalitsusega, mille kolleegiumi otsusega novembrist 1989 otsustati välja töötada restauraatorite atesteerimise kord.³⁰ Samal ajal toimusid muudatused poliitilises elus ja vabadosliikumise hoogustumine viis peagi Nõukogude süsteemi kokkuvarisemiseni.

Taasiseseisvumisega Eesti arhiivinduses iseloomustavad mitmed sündmused, millest märgilise tähtsusega tasub esile tuua Eesti Arhiivaride Ühingu taastamist 1989. aastal ja Arhiivide Peavalitsuse reorganiseerimist Riiklikuks Arhiiviametiks riigiministri valitsemisalas. Sellega viidi lõpule Eesti arhiivide eraldamine Moskva keskvoimust. Alates 1989. aastast nimetati riiklikud keskarhiivid ümber Eesti Ajalooarhiiviks Tartus ja Riigiarhiiviks Tallinnas.³¹ Arhiivid muutusid taas igapäevaseks avatuks ja välismaiste partnerasutustega suhtlemine vabanes senisest suletusest, ent arhiivihoonete tehnilise taristu halb olukord muutis üleminekupeerioidi 1990. aastate alguses üsna vaevaliseks, erilist muret valmistas hoonete küttesüsteemide ebarahuldav toimimine. Keerulist aega ilmestab kas või see, et 1991. aasta veebruaris kehtestati ajalooarhiivis kord alustada tööpäeva kell 10, sest tööruumides ja hoidlates valitsesid madalad temperatuurid (alla 12 °C).³² Järgmise aasta talvel oli aga olukord veelgi hullem: temperatuur kõikus hoone ülemistel korrustel 5–12 °C, mille tagajärjel töötajad haigestusid.³³

Rasked ajad olid ka restaureerimise ja kopeerimise valdkonnas, sest puudust tunti nii esmastest töövahenditest kui materjalidest. Kõnekaks näiteks võib pidada ajalooarhiivi pöördumist Eesti Muinsuskaitse Seltsi poole palvega võimaldada paljundusmasinatele tahma.³⁴ Mõningaid restaureerimismaterjale (nt. mikalentpaberit) leidis varasemast perioodist. Nüüdisaegseid restaureerimismaterjale saadi Väliseesti Muinsuskaitse Seltsi toel Inglismaalt, paljundusaparatuur saadi aga kingituseks Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Saksamaa suursaadiku Eestis Henning von Wistinghauseni vahendusel. Tööjõu vaatenurgast tuleb pidada õnnestumiseks Tartu Ülikooli raamatukogu keemik-restauraatori A. Pikati poole koormusega tööle asumist 1991. aastal, mis muutis restaureerimise ja konserveerimise senisest professionaalsemaks.³⁵ Tööle asunud, juhtis A. Pikat Väliseesti Muinsuskaitse Seltsi liikmete tähelepanu õigele materjalide valikule ja soovitas restaureerimiseks mitte saata kilega kaetud pabeleid. Kiletamine oli sel ajal väga populaarne, ent pigem ebasobiv meetod. Samuti koostas

²⁵ R. Velsker. Eesti Ajalooarhiivi labor 1921–1991, lk. 4.

²⁶ RA, EAA.R-271.1.1114c, l. 88.

²⁷ RA, EAA.R-271.1.1127, l. 32–33. Direktsiooni ja osakonnajuhatajate nõupidamise protokollid, 11.01.1989–26.12.1989. Vt. lisaks: RA, EAA.R-271.1.1149, l. 4. Direktsiooni nõupidamiste protokollid, 09.01.1990–11.12.1990.

²⁸ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 103–104.

²⁹ RA, EAA.R-271.1.1164, l. 26. Eesti Ajalooarhiivi hoonete puudutavad materjalid, 1983–1991.

³⁰ RA, EAA.R-271.1.1114c, l. 91.

³¹ Artiklis edaspidi jätkuvalt vastena ajalooarhiiv ja riigiarhiiv.

³² RA, EAA.R-271.1.1155, l. 5. Direktori põhitegevuse käskkirjad, 25.01.1991–02.12.1991.

³³ RA, EAA.R-271.1.1170, l. 1. Kirjavahetus Arhiiviametiga, 06.01.1992–11.11.1992.

³⁴ RA, EAA.R-271.1.1171, l. 58. Kirjavahetus asutustega, 06.01.1992–22.12.1992.

³⁵ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 101, 103–104.

ta seltsi aseesimehele Heino Poopuule nimekirja vajalike materjalide (pintslid, skalpellid, silikageel, minitolmuimejad, puhastamiseks vajalik kummipuru, restaureerimispaaberid ja erialane kirjandus) tellimiseks Inglismaalt firmast Conservation Resources Ltd. Lisaks küsiti abi kontaktide sõlmimiseks ja Londonis toimuvatel koolitustel osalemiseks. Kuna selts sai ajalooarhiivi restauraatoreid toetada aastas umbes 1000 naelaga, osutus mõistagi võimalikuks üksnes soovide osaline täitmine.³⁶ Tartu Ülikooli füüsika-keemiateaduskonna lõpetamise järel 1992. aastal asusid arhiivi tööle Ruth Tiidor paberirestauratorina ja järgmise aasta alguses Eve Keedus (Kull) köiterestauratorina.³⁷ Labori töö ümberkorraldamiseks koondati 1993. aastal koosseisust restauraatori ja desinfektori ametikoht eesmärgiga kasutada vabanev raha täiendavaks töötasuks olemasolevale koosseisule. Restauraatorite ametipalk jäi vahemikku 410–785 krooni, desinfektorite ametipalk oli 410 krooni.³⁸

Üheks üleminekuaja teetähiseks kujunes järkjärguline vabanemine nõukogudeaegses plaanimajanduses juurdunud töönormidest. Uued, väiksemad töönormid võeti kasutusele juba 1990. aasta teisel poolel.³⁹ Olenevalt töö keerukusest sai restaureerimisel päevanormiks senise 45 ja 25 lehe asemel vastavalt 25 ja 15 lehte.⁴⁰ 1991. aasta tööplaani järgi tuli restaureerida 30 000 lehte, köita ja õmmelda 500 säilikut, konserveerida ja profülaktiliselt töödelda tagatisfondi arhivaale 400 säilikut (10 rulli), luua tagatisfondi 50 000 kaadrit (negatiiv) ning kartoneerida 20 000 säilikut. Tegelikuses jõuti aasta jooksul restaureerida 7256 lehte (lisaks 4284 lehte aktsiaseltsi AGU EMS restauraatorite tööna), puhastada ja desinfitseerida 275 600 lehte, 213 kaarti ja plaani ning köita 357 säilikut. Tagatisfondi jaoks mikrofilmiti 18 593 kaadrit, täiendavalt pesti tagatisfondi 10 rulli. Kserokoopiaid valmistati 13 088 lehte, fotokoopiaid tehti 2416 ja mikrofilmiti 9995 kaadrit.⁴¹

Järgmistel aastatel planeeriti restaureerimistöid väiksemas mahus. Näiteks tuli 1993. aasta tööplaani järgi köita 80 ja õmmelda 400 säilikut, restaureerida 7000 ja desinfitseerida 250 000 lehte. Sel ajal töötas arhiivis kuus paberirestaatorit, kolm köitjat ja neli desinfektorit, kellest sama töö peal konservaatorina jätkab tänaseni Heli Märtin.⁴² Alates 1992. aastast hakati ajalooarhiivi hoonet kütma Tartu keskkatlamaja soojustrassi kaudu, suvel jätkus aga vajaduse korral hoone kütmine kivisööga. Arhivaalide säilitamiseks vajaliku niiskuse tagamiseks asetati hoidlatesse endiselt veenõusid. Vananenud tuletõrjesignalisatsiooni süsteem ja küttetorustik ootasid väljavahetamist. 4. mail 1993 toimunud surveproovile ei pidanudki hoone amortiseerunud küttetorustik vastu ning tekkinud uputuse tõttu said arhivaalid veekahjustusi.⁴³

Vabariigi valitsus eraldas sama aasta 30. novembri korraldusega reservfondist ajalooarhiivi küttesüsteemi korrastamiseks ja avarii tagajärgede likvideerimiseks 290 000 krooni,⁴⁴ millele

³⁶ RA, EAA.R-271.1.1176, l. 46–51p. Kirjavahetus välisriikide asutuste ja kodanikega, 02.01.1992–14.12.1992. Kilega kaetud paaberid on tänapäevalgi arhiivipüsiva materjalina müügil ja mõneski riigis kasutusel. Tegemist on enamasti ühelt poolt akrüüllimiga kaetud paaberitega (ingl. k. *heat-set tissue*), millel on liimikihi peal kile. Nende kasutamine on väga mugav. Tuleb vaid kile eemaldada ja seejärel asetada paaber originaali kahjustunud piirkonda, nt. rebendi kohale. Seejärel on paaberi kinnitamiseks vaja kasutada kuuma triikrauda, mis muudab liimi aktiivseks. Paranduspaberid põhjustavad aga originaalile pöördumatuid kahjustusi ja nende eemaldamine etanooliga on problemaatiline. Sel perioodil hakkasid populaarsust koguma Filmoplasti parandusteibid, mida müüakse tänapäevalgi arhiivisobivate parandusmaterjalidena, kuid pigem on needki ebasobivad.

³⁷ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 104.

³⁸ RA, EAA.R-271.1.1183, l. 51–51. Direktori põhitegevuse käskkirjad, 04.01.1993–20.12.1993.

³⁹ RA, EAA.R-271.1.1149, l. 21. Direktsiooni nõupidamiste protokollid, 09.01.1990–11.12.1990.

⁴⁰ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk.101.

⁴¹ RA, EAA.R-271.1.1156, l. 1, 10. Arhiivi aastaplaanid ja tööaruanded, 1991.

⁴² RA, EAA.R-271.1.1184, l. 1, 39. Arhiivi aastaplaanid ja tööaruanded, 1993.

⁴³ Eesti Ajalooarhiivi uputus, 4. mai 1993. Fotokomplekt (21 fotot). Autor: Raivo Velsker (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-3202).

⁴⁴ RA, EAA.R-271.1.1183, l. 33, 38. Direktori põhitegevuse käskkirjad, 04.01.1993–20.12.1993. Vt. lisaks RA, EAA.R-271.1.1181, l. 2, 6, 11. Eesti Arhiiviameti käskkirjad ja EV valitsuse korraldused ning määrused, 25.03.1993–30.11.1993.

Aleksander Läti, Lehte Jöks, Maie Valkmaa ja Ingrid Andresson veekahjustustega arhivaale kuivatamas (Mk-3202. Eesti Ajalooarhiivi uputus 4. mail 1993, foto nr. 12). Foto: Raivo Velsker

järgmise aasta 5. aprillil lisati 214 000 krooni küttesüsteemi kapitaalremondi lõpetamiseks.⁴⁵ Küttesüsteemi kordaseadmisel saadi abi ka Soome riigilt.⁴⁶

1990. aastate alguses etendas ajalooarhiivi arhivaalide restaureerimisel ja restauratorite väljaõpetamisel tähtsat osa aktsiaseltsi AGU EMS restaureerimislabor. Arhiivi labor ei olnud sellal suuteline tegema mitmeid keerukamaid restaureerimistöid, näiteks pärgamendi konserveerimist.⁴⁷ Selleks kasutasid eelnimetatud erafirma restauratorid pärgamendi niisutamiseks veeauruga kliimakambrit, kuivatamiseks ja sirutamiseks aga spetsiaalset venitusraami. Pärgamendi pehmemdamiseks kasutati karbamiidi 10% lahust või lanoliinemulsiooni, mis sisaldas lanoliini, glütseriini, lasteseepi, vett ja etanooli.⁴⁸

Erialase koostöö arendamisele aitas kahtlemata kaasa Tartu Restauratorite Klubi moodustamine 8. juunil 1994. Klubi tegevusest hakkasid osa võtma ka arhiivi restauratorid.⁴⁹

⁴⁵ RA, EAA.R-271.1.1191, l. 1. Eesti Arhiiviameti käskkirjad ja EV valitsuse korraldused ning määrused, 05.04.1994–18.10.1994.

⁴⁶ P. Pirsko. Rahvusarhiiv 21. sajandi teise kümnendi keskpaiku. – Tegevuse ülevaade 2015–2016. Rahvusarhiiv. Tartu, 2017, lk. 7 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/aastaraamat_2015-2016.pdf, vaadatud 17. detsembril 2020).

⁴⁷ RA, EAA.R-271.1.1192, l. 162. Kirjavahetus Arhiiviametiga, 07.01.1994–25.11.1994. Vt. lisaks: RA, EAA.R-271.1.1237, l. 1–6. Lepingud, 1991–1994.

⁴⁸ E. Keedus. Pärgamendikollektsiooni konserveerimine ja säilitamine ajalooarhiivis. Magistritöö. Tartu, 2006, lk. 37.

⁴⁹ RA, EAA.R-271.1.1193, l. 67–73. Kirjavahetus asutuste ja kodanikega, 11.01.1994–20.01.1995. Tartu Restauratorite Klubi oli paljuski 1967. aastal loodud ja 1980. aastate lõpus tegevuse lõpetanud üle-eestilise restauratorite organisatsiooni (ENSV Teaduslik-Tehnilise Ühingu restauratorite seksioon) tegevuse jätkaja Tartu piirkonnas. Varasemal perioodil tegutsenud organisatsiooni kuulusid ka arhiivitöötajad. Mõlema organisatsiooni asutajaks ja eestvedajaks oli Arnold Kärbo (<https://eestikonserveator.ee/auliige/arnold-karbo>, vaadatud 18. detsembril 2020).

Samal perioodil õnnestus kahel ajalooarhiivi restauraatoril end täiendada Vanade Aktide Keskarhiivis Varssavis ja mõni aasta hiljem läbida erinevaid koolitusi Taani konserveerimiskeskustes.⁵⁰ Restaureerimislabori moderniseerimisega tehti algust 1994. aastal.⁵¹ Soome välisministeeriumi vahendusel soetati humanitaarabina põhjanaabrite firmas Kavika toodetud roostevabast terasest pesuvann,⁵² mis võimaldas hakata suureformaadilisi paberarhiivaale märgtöötlemale. Samal aastal toimus Liivi tn. hoone keldrikorrusel arhiivi raamatukoguhoidla ümberehitus, mille sisustamiseks saadi Rootsi Riigiarhiivilt metallriiulid.⁵³ Raamatukoguhoidla avati 1995. aasta 17. märtsil.⁵⁴

1930. aastate teisel poolel arhiivinõukogus ja I arhivaaride päeval arutluse all olnud teema, mis käsitles riigiasutustes kasutatavate paberite ja tintide arhiivinõuetele vastavust,⁵⁵ leidis jätku, kui vabariigi valitsuse 14. juuli 1994 korralduse järel hakkas vastav komisjon tegelema riiklike dokumentide turvalisuse ja säilitamise küsimustega. Arutleti, millised erinõuded, eeskirjad ja standardid tuleks kehtestada alaliselt säilitatavate riiklike dokumentide paberile. Eeskujuks võeti teiste riikide vastavad standardid.⁵⁶ 1995. aasta jaanuaris sai ajalooarhiiv arhiiviametilt Rootsi Riigiarhiivis välja töötatud tehnilised nõuded alaliselt säilitatavale paberile, tindile jt. kontoritarvetele, olles ses vallas suunanäitaja.⁵⁷ Arhivaalide turvalisuse tagamiseks võeti 30. märtsil 1995 kasutusele magnetkaardiga valvesüsteem, mis takistas võõraste isikute pääsu hoidlatsesse ja avalikkuse jaoks suletud tööruumidesse. Samal ajal keelustati kserokoopiate tegemine halvas seisukorras – pitseriga – 19. sajandist varasematest ja pärgamentalusel arhivaalidest.⁵⁸

Mikrofilmimise ja kopeerimise tehnilisse arengusse andis olulise tõuke 1992. aastal alanud koostöö ajalooarhiivi ja Utah' Genealoogilise Seltsi vahel eesmärgiga luua tagatisfond genealoogilist ainet sisaldavatest arhivaalidest.⁵⁹ Koostööleping võimaldas hankida nüüdisaegset mikrofilmimise ja kopeerimise tehnikat, mida arhiivil sel ajal mõistagi ei olnud. Tähtsaks tuleb pidada ka asjaolu, et oluline osa Eesti kirjalikust pärandist leiab katastroofi korral kaitset Salt Lake City kaljuhoidlates.⁶⁰ Mikrofilmid ilmutati Utah' Genealoogilise Seltsi laborites, ajalooarhiivi saadeti negatiivid diasokoopiatena. Päevas mikrofilmiti 800–1000 kaadrit.⁶¹ 1995. aasta eelarvest taotleti raha mikrofilmide ilmutamise, filmilt filmile kopeerimisseadme ja mikrofilmilt paberile kopeerimise masina soetamiseks. Viimase kasutuselevõtu eesmärk oli meetrikaraamatute hoidmine, sest sagedased paberkoopiate tellimised tekitasid originaalilt paljundamisel arhivaalidele erinevaid mehaanilisi kahjustusi. Eelarve sisaldas ka rahataotlust restaureerimismaterjalidele 15 000 krooni ulatuses ja kahe töökoha loomist raamatukogu ja restaureerimise vajadusteks. Arhiiv tundis ühtaegu muret nii kirikuarhivaalide edasise säilimise kui ka info kättesaadavaks tegemise pärast. Arhiiviametile 1995. aasta oktoobris koostatud kompleksprogrammi idee oli kopeerida kirikuraamatutes leiduv info mikrofilmile

⁵⁰ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 104.

⁵¹ RA, EAA.R-271.1.1240, l. 10. Arhiivi koosseisude nimekirjad ja eelarve, 1993.

⁵² RA, EAA.R-271.1.1200d, l. 1. Fotod. Soome Välisministeeriumi humanitaarabi, 08.1994.

⁵³ RA, EAA.R-271.1.1200c, l. 1–2. Fotod. Raamatukogu remont ja ümberehitus, 1994. Vt. lisaks: RA, EAA.R-271.1.1200e, l. 1–9. Fotod. Rootsi Riigiarhiivilt saadud metallriiulid, 11.1994.

⁵⁴ RA, EAA.R-271.1.1212, l. 1–7. Fotod. EAA Raamatukogu uue hoidla avamine, 17.03.1995.

⁵⁵ J. Lehtaru. Arhivaalide säilitamine Rahvusarhiivis läbi sajandi. I, lk. 76–77.

⁵⁶ RA, EAA.R-271.1.1202, l. 3. Kirjavahetus Arhiiviametiga, 10.01.1995–04.12.1995.

⁵⁷ RA, EAA.R-271.1.1204, l. 5. Kirjavahetus asutustega, 06.01.1995–19.12.1995.

⁵⁸ RA, EAA.R-271.1.1203, l.10, 21. Käskkirjad põhitegevuse kohta, 1995.

⁵⁹ L. Leht. Veerand sajandit infotehnoloogiat Rahvusarhiivis. – Tuna 2020, nr. 3, lk. 61.

⁶⁰ RA, EAA.R-271.1.1202, l. 110.

⁶¹ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 102. Vt. lisaks: T. Mägi, R. Tiidor, L. Langebraun. Suguvõsaurimise võimaluste areng Ajalooarhiivis. Tegevuse ülevaade 2003–2004. Rahvusarhiiv. Tartu, 2001, lk. 51–52 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA_2003-2004.pdf, vaadatud 30. detsember 2020).

1998. aastal soetatud mikrofilmilt paberile kopeerimise masin Canon NP-P980, mis praegu on leidnud auväärse koha Nooras asuvas muuseumis. Foto: Jaak Lehtaru

(1/7 registreite koguarvust). Lisaks ootasid restaureerimist talu- ja mõisakaardid. Selle tarvis taotles arhiiv raha uue paberivalamismasina, kaardisirutusraami, kuivatusrestide, restaureerimismaterjalide ja kaardiriivulite jaoks.⁶³ 1996. aastal hangiti mikrofilmide (16 ja 35 mm) ilmutamise masin Agfa COPEX-FP500.⁶⁴ Tagatis- ja kasutusfondi loomiseks osteti filmilt filmile kopeerimise masin, millega sai hakata kopeerima Utah' Genealoogiliselt Seltsilt saadud diasofilmi, mille säilivusajaks arvati olevat vaid 40 aastat. Lisaks telliti Skandinaaviast kaartide normaalseks hoiustamiseks arhiiviriivulite komplekt.⁶⁵ Restaureerimise jaoks osteti Poolas valmistatud nüüdisaegne paberivalamismasin ja vaakumlaud. 1998. aastal võeti kasutusele Kodaki kaamera MRD 2 koos täiusliku valgusmõõtesüsteemiga ja densitomeeter HE 610. Kui lisada veel paar aastat hiljem hangitud ultraheliga töötav filmi monteerimise seade Solar 16/35 Ultrasonic Splicer, kaks uut kaamerat (üks neist lihtsama klassi digikaamera Olympus Camedia) ja ateljeevalgustid Bowens, siis võib öelda, et arhiivis oli nüüd olemas kõik vajalik tagatisfondi ja reprotööde tegemiseks.⁶⁶

1997. aastal loodi hoidlate kliimatingimuste aastaringseks fikseerimiseks andmebaas, kuhu kord nädalas sisestati temperatuuri ja suhtelise õhuniiskuse näidud. Samal ajal telliti õhumikrobioloogiline analüüs. Säilike seisundi määramiseks võeti uude lahendusena kasutusele Stanfordini test. Restaureerimisosakonna töötajate arv vähenes, peale osakonnajuhataja töötas seal neli paberi- ja kaks köiterestaureerijat. Paranes restaureerimise tehniline varustus, nt. vahetati välja elektriline giljotiin ja lisaks osteti uus käsigiljotiin IDEAL. Olulise tõigana tuleb märkida, et ligi kuuekümnendaastase vaheaja järel hakati paberi restaureerimisel taas regulaarselt kasutama välismaalt tellitud kvaliteetset jaapani paberit. Kaartide restaureeri-

ja teha see kasutajatele kättesaadavaks. Kogudused said enda valdusse mikrofilmikoopiad. Programm sisaldas ka kirikuraamatute restaureerimist, mis peataks originaalide edasist hävimist. Eesmärgi täitmiseks taotleti rahastusi mikrofilmimiseks, kopeerimiseks ja mikrofilmilugerite soetamiseks.⁶²

Omandireformi ellurakendamine esitas uusi väljakutseid ka ajalooarhiivile. Nii vajasisid 1990. aastate keskel kiiret restaureerimist kinnistusregistreite köited (1/5 kasutatud köidetest) ja lehed

⁶² RA, EAA.R-271.1.1202, l. 1–2, 101–102. Mikrofilmilt paberile kopeerimise masin saadi 1998. aastal, vt. lähemalt: P. Pirsko. Riigiasutusena Eesti ühiskonnas. – Arhiiv riigiasutusena Eesti ühiskonnas. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 4 (11). Tartu, 1999, lk. 25.

⁶³ RA, EAA.R-271.1.1202, l. 113. Vt. lisaks: K. Jaago, M. Kõiv. Omandiõiguslike teatiste ajastu Eesti Ajalooarhiivis 1989–1996. – Tuna 2020, nr. 3, lk. 70–88.

⁶⁴ RA, EAA.R-271.1.1560, l. 6–9. Pidevalt täitmises olevad lepingud, 1997.

⁶⁵ RA, EAA.R-271.1.1574, l. 49–50. Arhiivi aastaaruanded ja plaanid, 1996.

⁶⁶ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 102, 104.

misel ja hoiustamisel hakati rakendama Taanis stažeerimisel saadud erialaseid töökogemusi.⁶⁷ Suureformaadilised kaardid kinnitati nüüd pärast parandamist ja riidele taustamist papist rulli külge, mis hoidis ära kaartide deformeerumise. Tolmu kaitseks ümbristati rull omakorda spetsiaalse riidega.⁶⁸ 1998. aastal käivitus ajalooarhiivis kaardiprojekt, mis algas suuremõotmeliste kaartide restaureerimisega. Pärast restaureerimist keerati kaardid rullile ja paigutati uuele kaardiriulile. Samal aastal hakati kahjustatud säilikuud sisestama elektroonilisse andmebaasi, mis võimaldas saada täpsema ülevaate arhivaalide füüsilisest seisundist ning oli abistavaks infoallikaks uurimissaali tellimuste korral.⁶⁹

Seoses Rahvusarhiivi moodustamisega 1999. aastal muutus senine säilitusalane tegevus ajalooarhiivis märksa laiahaardelisemaks. Säilitusosakonna koosseisu hakkasid kuuluma konserveerimis- ja tagatisfonditalitused nii Tartus kui ka Tallinnas ning tulenevalt Rahvusarhiivi põhimäärusest tuli osakonna tavapäraste ülesannete ja tegevuste kõrval hakata koordineerima ja kavandama säilitustegevust üle Rahvusarhiivi. Säilitustegevuse olulisteks märksõnadeks kujunesid maa-arhiivid, ohuplaneering ja arhiivipüsivad materjalid. Samal ajal paranesid töötingimused, nt. said ajalooarhiivi tagatisfondi talituse ruumid nüüdisaegse ilme 1999. aasta sügisel ja järgmisel aastal laiendas konserveerimistalitus tööruume keldrikorrusele, kus olid loodud tingimused arhivaalide puhastamiseks, märgtöötluks, suuformaadiliste kaartide ja pärgamentürikute konserveerimiseks. Tartusse ja Tallinnasse õnnestus muretseda täiskomplekt mikrofilmimiseks ja kopeerimiseks vajalikke seadmeid. Tartus filmiti tagatisfondi 35 mm Agfa hõbenegatiivfilmile, Tallinnas 16 mm Kodaki ja Agfa filmile. Uute teenuste nimekirja lisandusid arhivaalidest koopiade valmistamine värvireprodna ja slaididena. Ametinimetuste kaasajastamisel said restauraatoritest konserveerijad ja fotograafidest operaatorid. Erialaste teadmiste omandamine Washingtonis Smithsoni Instituudis toimunud pabermaterjalide säilitamise kursusel aitas samuti kaasa säilitustöö arengule. 2000. aastal korraldati Tartu säilitajate eestvõttel Tallinna talituse konserveerijatele ja operaatoritele intensiivset täiendõpet Tartus. Hoogustus ka koostöö teiste Eesti mäluasutuste restauraatorite ja konserveerijate vahel. Küsimuste lahendamisel sai oluliseks väljundiks osalemine kultuuriministeeriumi juurde loodud raamatukogude, muuseumide ja arhiivide kultuuriväärtuste säilitamise nõukogus. Konserveerimise seisukohast oli märkimisväärne 2000. aasta sügisel alustatud ajalooarhiivi pärgamendiprojekt ehk nn. kullafondi konserveerimine,⁷⁰ mis jõudis edukalt lõpule 2006. aastal.⁷¹ Samuti väärib nimetamist naatriumboorhüdriidi ja kelaatühendite kombineeritud kasutuselevõtmine Rahvusarhiivis paberarhivaalide konserveerimises.⁷²

2001. aastal toimunud struktuurimuudatuste järel moodustati säilitusosakond eraldiseisva

⁶⁷ RA, EAA.R-271.1.1575, l. 12–13, 54–55. Arhiivi aastaaruanded ja plaanid, 1997. Jaapani paberit telliti viimati 1930. aastate lõpus ja järele jäänud varud kasutati ära 1940. aastate alguses, vt. lähemalt: J. Lehtaru. Arhivaalide säilitamine Rahvusarhiivis läbi sajandi. I, lk. 80.

⁶⁸ P. Pirsko. Riigiasutusena Eesti ühiskonnas, lk. 24.

⁶⁹ RA, EAA.R-271.1.1576, l. 34, 42, 70. Arhiivi aastaaruanded ja plaanid, 1998. Lisaks suureformaadilistele kaartidele hõlmas projekt veel ligi kolme tuhande kaardi ja arhitektuurijoonise restaureerimist.

⁷⁰ R. Tiidor. Säilitusosakond. – Tegevuse ülevaade 1999–2000. Rahvusarhiiv. Tartu, 2001, lk. 24–25 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA_1999-2000.pdf, vaadatud 7. jaanuaril 2021).

⁷¹ Vt. lähemalt: E. Keedus. Pärgamendikollektsiooni konserveerimine ja säilitamine ajalooarhiivis. Magistritöö. Tartu, 2006; E. Keedus. Pärgamendikollektsiooni konserveerimine ja säilitamine. – Tegevuse ülevaade 2005–2006. Rahvusarhiiv. Tartu, 2007, lk. 28–30 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2005-2006.pdf>, vaadatud 7. jaanuaril 2021).

⁷² Kommentaarina olgu lisatud, et seda meetodit kasutati eelkõige graafiliste lehtede konserveerimisel, vt. lähemalt: J. Lehtaru. Paberi struktuuri muutuste uurimine oksüdeerijate ja redutseerijate toimel paberi pleegitamise protsessis. Magistritöö. Tartu, 1997; J. Lehtaru, T. Ilomets. Use of Chelating Agent EDTA with Sodium Thiosulphate and Sodium Borohydride in Bleaching Treatment. Restaurator. München, 1997, Vol. 18, N. 4, 191–201; J. Lehtaru. Pleegitamine konserveerimises. – Renovatum. Ennistuskoda Kanut. Tallinn, 2012, lk. 37–38 (https://evm.ee/uploads/files/renovatum_2012_a.pdf, vaadatud 8. jaanuaril 2021).

üksusena nii ajaloo- kui ka riigiarhiivi juurde. Arhivaalide ja hoidlate paremaks hooldamiseks loodi 2006. aastal ajalooarhiivi ja 2007. aastal riigiarhiivi säilitusosakonna koosseisu hoiutalitust. Maa-arhiivides kujunes arhivaalide ja hoidlate hooldamine, keskkonnatingimuste jälgimine ja arhivaalide füüsiline korrastamine fondihoidjate töövaldkonnaks. Järgemööda valmisid uued arhiivihooned Tartus Vahi tänaval (1999), Valgas (2000), Tallinnas Madara tänaval (2002) ja Rakveres (2003). Päevakajaliseks teemaks kerkis arhiivipüsivate materjalide loetelu (paberid, kirjutusvahendid, templivärvid, kontoriseadmed) koostamine ja iga-aastane täiendamine, et tagada dokumentide nõuetekohane loomine ja pikaajaline säilimine. Loetelu koostamisel olid aluseks EVS-ISO 9706:2001 ja ISO 11798:1999 standardi nõuded. Samuti pöörati suurt tähelepanu ohuplaneeringu arendamisele, olles paljuski suunatud arhiivimoodustajatele. Töö käigus koostati vastavaid juhendmaterjale ja koostöös päästeteenistuse spetsialistidega korraldati regulaarselt koolitusi.⁷³

Oluliselt arenes rahvusvaheline suhtlus. 2001. aastal toimus koostöös Londoni linnaarhiiviga (*London Metropolitan Archives*, LMA) kahepäevane seminar ja praktikum kaartide konserveerimise teemal ajalooarhiivis. LMA peakonservaator Helen Lindsay käsitles peamiselt kalkakaartide konserveerimise probleeme ja tutvustas konserveerimise atesteerimise põhimõtteid Suurbritannias. Sel ajal sai alguse ka Baltimaade arhiivide tihedam säilitusalane koostöö säilitusspetsialistide, peamiselt konserveerimise vahetuse ja stažeerimisega. Läti kolleegi Aina Dimante kõrval oli vastastikku harivaks õppeetapiks LMA konserveerimise Julia Robertsi kahekuune praktika ajalooarhiivis, sellele eelnes meie konserveerimise täiendõpe Londonis.⁷⁴ Tänu tihedale välissuhtlusele ja siinsetele suurepärasele õppevõimalustele on Rahvusarhiivist tänaseks kujunenud arvestatav täiendõppekeskus. Paarikümne aasta jooksul on siin lisaks Kõrgema Kunstikooli Pallas ja Eesti Kunstiakadeemia tudengitele erialaseid oskusi ja kogemusi omandamas käinud praktikandid 19 riigist.⁷⁵ Samuti on Rahvusarhiivi kutsel siin koolitusi korraldanud mitmed tunnustatud spetsialistid välismaalt.⁷⁶

Tähelepanuväärseks teetähiseks tuleb lugeda Rahvusvahelise Arhiivinõukogu parasvöötme säilituskomitee (*International Committee on Archives, Committee on Preservation of Archives in Temperate Climates*, ICA-CPTE) töökohtumise korraldamist Rahvusarhiivis 2004. aastal.⁷⁷ Ajavahemikul 2002–2004 uuriti Rahvusarhiivis arhivaalide füüsilist seisukorda. Selleks kasutati Hollandis välja töötatud UPAA-metoodikat (*Universal Procedure for Archives Assessment*), mida ajalooarhiivis tutvustas ICA-CPTE esimees Ted Steemers.⁷⁸ Seisundiuring andis ülevaate paberarhivaalide kahjustuste liikidest ja üldisest seisundist arhiivide võrdluses.

⁷³ R. Tiidor. Säilitusvaldkonna olulisemad tegevussuunad 1999–2008. – Tegevuse ülevaade 2007–2008. Rahvusarhiiv. Tartu, 2010, lk. 17–18 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2007-2008.pdf>, vaadatud 11. jaanuaril 2021). Vt lähemalt: K. Laur. Ohuplaani koostamine. Juhis arhiividele ja arhiivimoodustajatele. Rahvusarhiiv. Tartu, 2005 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ohuplaan.pdf>, vaadatud 12. jaanuaril 2021).

⁷⁴ R. Tiidor. Ülevaade säilitusalasest koostööst. – Tegevuse ülevaade 2001–2002. Rahvusarhiiv. Tartu, 2003, lk. 32–33 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA_2001-2002.pdf, vaadatud 13. jaanuaril 2021).

⁷⁵ Vt lisaks: R. Tiidor, J. Lehtaru. Konserveerimispraktikandid Tartus. – Tegevuse ülevaade 2013–2014. Rahvusarhiiv. Tartu, 2015, lk. 35–40 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2018/03/ra_aastaraamat-2013-2014.pdf, vaadatud 15. jaanuaril 2021).

⁷⁶ Kommentaarina olgu toodud mõned välisspetsialistide koolitustest Rahvusarhiivis: I. Keckemeti raudgallustindi korrosiooni käsitlev seminar ja praktikum 2005, E. Flaiani pitsite konserveerimise koolitus 2007, A. Campi arhitektuurirjooniste identifitseerimise ja säilitamise koolitus 2018, S. Petrillo fotode identifitseerimise, konserveerimise ja säilitamise koolitus 2019. Vt lisaks: K. Pihkva. Tõrksate taltsutamisest ehk eriliste arhivaalide identifitseerimis-, konserveerimis- ja säilitusprobleemidest. – Tegevuse ülevaade 2017–2018. Rahvusarhiiv. Tartu, 2019, lk. 51–55 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2019/10/rahvusarhiivi_aastaraamat_2017_2018_lk_1_70.pdf, vaadatud 15. jaanuaril 2021).

⁷⁷ R. Tiidor. Rahvusvahelise Arhiivinõukogu säilituskomitee kohtus Eestis. – Tuna 2004, nr. 3, lk. 147–148.

⁷⁸ R. Tiidor. Ülevaade säilitusalasest koostööst, lk. 32–33.

Selgus, et ajalooarhiivis vajaks 30% säilikutest aktiivset säilitusalast sekkumist.⁷⁹ Siinkohal on huvitav märkida, et saadud tulemus korreleerub 1932/1933. aastal uurimissaali tellimustest tehtud statistikaga, mille järgi oli 9906 arhivaalist 30% sedavõrd kehvast seisukorras, et neid ei olnud võimalik laenutada ilma lisakahjustusi tekitamata.⁸⁰ Samasugusele järeldusele jõuti ka 1989. aastal, kui olemikontrolli järel rõhutati, et kolmandik ajalooarhiivi arhivaalidest vajab restaureerimist.⁸¹ Ajavahemikul 2006–2007 tehti ajalooarhiivis ka kaardikogu seisundiuringu Hollandi Rahvusarhiivi säilitusspetsialisti Peter Defize juhendamisel. See andis vajalikku informatsiooni kaartide füüsilisest seisundist ning lõi eeldused kaartide tõhusamaks säilitamise planeerimiseks.⁸²

Oluliseks töövaldkonnaks kujunes rahvusvaheliste säilitusalaste standardite tõlkimine ja osalemine 2004. aastal loodud Euroopa Standardimiskomitee töös. Komitee seadis eesmärgiks välja töötada kultuuriväärtuste säilitamist käsitlevad üleeuroopalised standardid.⁸³ Rahvusvahelises projektis „Siirdemetallid paberis“ (*Transition Metals in Paper*, MIP) osalemise tulemusel võeti ajalooarhiivis 2005. aastal esimesena Eestis ja Balti riikides kasutusele tindikorrosiooni stabiliseeriv konserveerimise meetod kaltsiumfütaadiga, mille töötas välja Hollandi kultuuripärandi teadusinstituut (*Netherlands Institute for Cultural Heritage*, ICN). Paljude arhiivitöötajate turvatunnet suurendasid ka nõukogudeaegsete arhiivikarpide koostise uuringud Hollandis, mille käigus selgus, et karpide materjal ei sisalda kantserogeenset asbesti.⁸⁴ Aastatel 2006–2010 osales Rahvusarhiiv Euroopa vanima valitsustevahelise teaduse ja tehnoloogia koostöövõrgustiku (*European Cooperation in Science and Technology*, COST) projektis D42 EnviArt, mille fookuses oli artefaktide ja keskkonna vahelise keemilise toime uurimine. Kui varem oli arhiivihoidlates mõõdetud vääveldioksiidi, osooni ja tolmu sisaldust, siis 2007. aastal ajalooarhiivis käivitunud tindikorrosiooni seisundiuringu raames uuriti esimest korda Eesti mäluasutustes korrosiooni taset ja lenduvate orgaaniliste ühendite (*volatile organic compounds*, VOC) sisaldust hoidlate õhus. Uuringutest selgus, et korrosiooni tase õhus oli piisavalt madal ega kahjustanud arhivaale, lenduvate ühendite äädikhappe ja formaldehüüdi kontsentratsioon õhus vastas arhiivieeskirja ja EVS-ISO 1799:2005 standardi nõuetele. Samuti sai uuringu alusel väita, et aldehüüdide sisaldus ajalooarhiivi J. Liivi tänava hoidlates ei olnud personalile ohtlik.⁸⁵

Rahvusvahelise koostöö veel ühe verstapostina väärrib esiletõstu Eesti-Läti-Briti publikatsiooni „Arhiivimaterjalide kahjustuste atlas“ ilmumine 2013. aastal. See on seni koostatud kahjustuste atlased kõige põhjalikum, andes ülevaate 46 kahjustustüübist. Rikkalikult illustreeritud raamat sisaldab lisaks paberil, köitel, pargamendil ja pitsiril esinevate kahjustuste

⁷⁹ R. Tiidor. Säilitusvaldkonna olulisemad tegevussuunad 1999–2008, lk. 18–19.

⁸⁰ J. Lehtaru. Arhivaalide säilitamine Rahvusarhiivis läbi sajandi. I, lk. 68. Vt. lisaks: RA, EAA.661.1.621, l. 27–28. 1933/1934. aasta eelarve ja kirj vahetus finantsküsimustes.

⁸¹ Eesti Ajalooarhiivi hoone, lk. 1–2 (kätesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2816, koostamise aasta puudub). Seejuures oli arhiivi üleantavate kogude hulgas ligi 10% hallituskahjustusega dokumente, mis vajaksid kohe leht lehe haaval desinfitseerimist.

⁸² K. Teral, K. Pihkva. The condition of the map collection (KaSu) in the Estonian Historical Archives. – Preprints of the 8th Triennial Meeting for conservators of the Baltic States. Tallinn, 7–10 May, 2008, lk. 29–34.

⁸³ R. Tiidor. Säilitusalane standardimine. – *Renovatum*. Ennistuskoda Kanut. Tallinn, 2006, lk. 77 (https://evm.ee/uploads/files/renovatum_2006.pdf, vaadatud 22. jaanuaril 2021).

⁸⁴ J. Lehtaru. Rahvusarhiivi osalemine rahvusvahelises projektis MIP. – Tegevuse ülevaade 2005–2006. Rahvusarhiiv. Tartu, 2007, lk. 26–27 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2005-2006.pdf>, vaadatud 25. jaanuaril 2021). Vt. lisaks: J. Lehtaru. Raudgallustindi korrosioon. – *Renovatum*. Ennistuskoda Kanut. Tallinn, 2006, lk. 16–23 (https://evm.ee/uploads/files/renovatum_2006.pdf, vaadatud 25. jaanuaril 2021).

⁸⁵ J. Lehtaru. Rahvusarhiivi osalemine COST-i projektis D42 EnviArt. – Tegevuse ülevaade 2009–2010. Rahvusarhiiv. Tartu, 2011, lk. 57–60 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2009-2010.pdf>, vaadatud 25. jaanuaril 2020). Vt. lisaks: J. Lehtaru. Indoor Air Quality in Estonian Libraries, Museums and Archives. – *Chemical Interactions between Cultural Artefacts and Indoor Environment*. M. Adriaens, S. Bioletti and I. Rabin. Acco Leuven/Den Haag, 2018, lk. 101–106.

kirjeldustele ka soovituslike tegevuste loetelu kahjustustega toimetulekuks.⁸⁶ Seda kolmes keeles atlast on juhendmaterjalina kasutatud väliseesti ja välisläti kogukondades, arhiivides, õppeasutustes ja välisriikide partnerasutustes.

Eelnimetatud atlas esitatud seisundiuringute metoodika leidis teadaolevalt esmakordset praktilist kasutamist Tartu Ülikooli analüütilise keemia rahvusvahelise magistriõppe tudengite õppetöös perioodil 2017–2018. Kuna seni ei olnud spetsiaalselt uuritud riskigrupi kuuluvate nõukogudeaegsete arhivaalide füüsilist seisundit, siis võeti metoodika testimisel valikusse Haapsalu Pedagoogilise Kooli arhiivi isikutoimikud Teise maailmasõja järgsest perioodist. Uuringud kinnitasid, et sel perioodil kasutati nõukogudeaegset halva kvaliteediga paberit, mis oli aja jooksul kolletunud ja muutunud happeliseks (ligniini sisaldavaid pabereid oli valikus ligi 44% ja pH jäi vahemikku 4,1–5,9).⁸⁷

2006. aastal moodustati Rahvusarhiivi säilituspoliitika ja -strateegia koostamise töögrupp eesmärgiga kavandada säilitusvaldkonna arengut eelkõige perioodil 2007–2010, kuid silmas peeti ka pikemat perspektiivi. Säilituspoliitika koostamisel võeti aluseks arhiiviseadus, arhiivieeskiri, arhiivide põhimäärused, Rahvusarhiivi arengukava ja digitaalarhiivinduse strateegia, ühtaegu lähtudes kogude füüsilise seisundi uuringu (2004) ja säilitustegevuse korralduse auditi (2005) tulemustest. Strateegia jaotati alapeatükkideks: ennetava säilitamise korraldus, ohuplaneering, arhivaalide seisundiuringud, konserveerimine, tagatis- ja kasutuskooptate valmistamine, arhivaalide kasutamise korraldus, koostöö arhiivimoodustajatega, kutsealane areng ja koostöö teiste mäluasutustega. Strateegia lisadena kinnitati rakenduskava koos tagatis- ja kasutuskooptate loomise prioriteetide nimekirjadega.⁸⁸ Arhiivimoodustajate, mittetulundusühingute, isikuarhiivide ja üksikisikute nõustamist säilitusvaldkonnas on Rahvusarhiivis alati oluliseks peetud ning selle üheks väljundiks on mitme juhendmaterjali valmistamine.⁸⁹ Kutsealases arengus väärib märkimist konservatorite kutseomistamise korra ja kutsestandardi väljatöötamine. Protsess sai alguse 2003. aastal kultuuriministeeriumi alluvuses tegutsenud kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu eestvedamisel, lähtekohaks võeti Euroopa Konservatorite-Restauraatorite Konföderatsiooni (*European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations*, E.C.C.O.) juhendmaterjalid ja Suurbritannia kutsequalifikatsiooni süsteem. Kutset hakati andma koostöös Kutsekoja ja Ennistuskojaga Kanut.⁹⁰ Professionaalsete oskuste ja teadmiste edendamise eest hakkas hea seisma ka Eesti Konservatorite Ühing.⁹¹

Kiire areng toimus tagatis- ja kasutuskooptate valmistamise valdkonnas. Ajavahemikul

⁸⁶ R. Tiidor, I. Šteingolde, M. Jēkabsons, E. Keedus, J. Lehtaru, T. Nurmsalu, K. Pihkva, O. Plotnikova, M. Sprūdza, I. Tēplouhova, K. Teral. Atlas of Damage Descriptions of Archival Materials. Arhiivimaterjalide kahjustuste atlas. Arhiva dokumentu bojajumu katalogs. Woods, C. (Toim.) Eesti ja Läti Rahvusarhiiv, 2013. Vt. lisaks: R. Tiidor. Eesti-Läti-Briti koostööpublikatsioon „Arhiivimaterjalide kahjustuste atlas“. – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 71–73 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_2.pdf, vaadatud 28. jaanuaril 2021).

⁸⁷ J. Lehtaru. EACH – rahvusvaheline sild Chemicumi ja Noora vahel. – Tegevuse ülevaade 2017–2018. Rahvusarhiiv. Tartu, 2019, lk. 57–59 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2019/10/rahvusarhiivi_aastaraamat_2017_2018_lk_1_70.pdf, vaadatud 29. jaanuaril 2020). Vt. lisaks: J. Lehtaru. Analüütilise keemia eriala praktika Rahvusarhiivis: <https://blog.ra.ee/analutilise-keemia-eriala-praktika-rahvusarhiivis/> (avaldatud Rahvusarhiivi ajaveebis 12. juulil 2017, vaadatud 29. jaanuaril 2021).

⁸⁸ R. Tiidor. Säilitusvaldkonna olulisemad tegevussuunad 1999–2008, lk. 19. Vt: lisaks: R. Tiidor. Rahvusarhiivi säilituspoliitika ja -strateegia. – Tegevuse ülevaade 2005–2006. Rahvusarhiiv. Tartu, 2007, lk. 24–25 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2005-2006.pdf>, vaadatud 1. veebruaril 2021).

⁸⁹ Näiteks: R. Tiidor, K. Laur, K. Teral. Arhivaalide hoid, säilitamine ja füüsiline korrastamine. Rahvusarhiiv. Tartu, 2010; J. Lehtaru. Veekahjustustega arhivaalide käsitlemine. Rahvusarhiiv. Tartu, 2010, (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/Veekahjustused_2010.pdf, vaadatud 2. veebruaril 2021).

⁹⁰ R. Tiidor. Konservatorite kutseomistamine 2003–2010. – Renovatum. Ennistuskoda Kanut. Tallinn, 2010, lk. 143–145 (https://evm.ee/uploads/files/renovatum_2010_a.pdf, vaadatud 3. veebruaril 2021).

⁹¹ Eesti Konservatorite Ühing on mittetulunduslik erialaühendus, mis tekkis piirkondliku organisatsiooni Tartu Restauraatorite Klubi reorganiseerimise tulemusena. Ühing registreeriti 19.09.2008 Tartus. Vt. lisaks: <https://eestikonservator.ee/> (vaadatud 3. veebruaril 2021).

1992–2004 valmistati 2,6 miljonit kaadrit tagatisfondi mikrofilmi 2810 rullil, millest tehti uurimissaali tarbeks ka kasutuskoopiad. Mikrofilmited materjal sisaldas peamiselt kirjuraamatuid, revisjonilehti, vallaelanike ja nekrutite nimekirju, üliõpilaste toimikuid jms. Pidevalt paranesid mikrofilmilugerite tehnilised võimalused. Kui esmalt kasutati ajalooarhiivis mikrofilmilugereid Ekran 5PO, siis 1990. aastatel tulid nende kõrvale Jaapani päritolu lugerid Canon 320m, millele 2001. aastal lisandusid USA-s toodetud lugerid Indus (mõlemal aparaadil oli kuni 22-kordne suurendus). Revolutsiooniliseks tuleb lugeda digiteerimisprojekti „Saaga“ käivitumist, mille eesmärk oli skaneerida kõik ajalooarhiivi mikrofilmid ja luua digitaalne kasutusfond. 2004. aastal alustati tööd Zeuschel Omniscan 1000 ja 1200 mikrofilmiskanneritega. Mikrofilmiskanneri maksimaalne töökiirus oli 150 kaadrit minutis ja esimese aasta jooksul jõuti skaneerida 160 200 kujutist.⁹² „Saaga“ rakendus tehti esmalt kättesaadavaks ajalooarhiivi uurimissaalis ja seejärel avalikult Internetis 2005. aasta kevadel. Riigiarhiivis jätkus tagatiskoopiade mikrofilmimine kuni 2006. aastani. Kuigi mikrofilmide kasutuspraktika on digilahenduste tulekuga tagaplaanile jäänud, püsib mikrofilmimise tehniline võimekus Rahvusarhiivi säilitusosakonnas Tartus tänaseni.⁹³

Digiteerimise võidukäik muutis oluliselt ka konserveerimise töö spetsiifikat. Kui digiajastu eelsel perioodil sai teha täismahus konserveerimist üksikute arhivaalide kordategemiseks ja rohkem tähelepanu pöörati köidete konserveerimisele (nt. kinnistusregistrid), siis edaspidi on tulnud järjest rohkem tegelda paberarhivaalide digiteerimiseks ettevalmistamisega. Ühe esimese digiprojektina Tartus võib nimetada 2006. aastal alustatud digitaalse kasutusfondi loomist Tartu linnavalitsuse ehitusprojektide plaanidest. Seejärel võeti ette kaardikogu senisest süsteemsem digiteerimine.⁹⁴ Kaartide digiteerimiseks ettevalmistamisel tuli osal kaartidest eemaldada Filmoplasti teibiga tehtud varasemad parandused.⁹⁵ Ajavahemikul 2010–2012 muutus digiteerimine veelgi mastaapsemaks, toetust saadi Euroopa Liidu struktuurfondidest. „Rahvusarhiivi kaartide ja plaanide digiteerimise“ projekti tulemusel jõuti kasutajale veebis kättesaadavaks teha 19 700 kaarti ja plaani. Konserveerimist vajas ligi kolmandik kaartide koguarvust (ligi 7000 kaarti). Pealtvalgustusega A0 kaardiskanner Zeuschel OS 14000 seadistati tööle mõlemas linnas, konserveeriti ja digiteeriti nii Tartus kui ka Tallinnas.⁹⁶ Kaartide digiteerimisele on säilitajad pühendunud tänini.⁹⁷ Kaartide konserveerimise ja digiteerimise käigus sai selgeks, et vaja on parandada ka kaartide hoiutingimusi. Säilitajate eestvedamisel sisustati igati nüüdisaegne kaardihoolda Vahi tänava arhiivihoones Tartus. Väiksemaid kaarte hoiustatakse horisontaalselt mappides kaardisahtlites ja suureformaadilisi kaarte rullidena kaarditorudel, mis omakorda kinnituvad metallist konstruktsioonidele.⁹⁸

⁹² T. Mägi, R. Tiidor, L. Langebraun. Suguvõsauurimise võimaluste areng Ajalooarhiivis. – Tegevuse ülevaade 2003–2004. Rahvusarhiiv. Tartu, 2005, lk. 51–52 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA_2003-2004.pdf, vaadatud 4. veebruaril 2021).

⁹³ L. Leht. Veerand sajandit infotehnoloogiat Rahvusarhiivis, lk. 62. Vt. lisaks: I. Kuuben. Ajalooarhiiv aastatel 2005–2006. – Tegevuse ülevaade 2005–2006. Rahvusarhiiv. Tartu, 2007, lk. 11 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2005-2006.pdf>, vaadatud 5. veebruaril 2021).

⁹⁴ R. Tiidor. Säilitusvaldkonna olulisemad tegevussuunad 1999–2008, lk. 21.

⁹⁵ J. Lehtaru. Development of Paper Conservation in Estonia, the National Archives' Case Study. Preprints of the 11th Triennial Meeting for Restorers of Baltic States Conference. Tartu, 2017, lk. 45 (<https://www.youtube.com/watch?v=hOkJX6LfbvY>, vaadatud 8. veebruaril 2021). Vt. lisaks: J. Lehtaru. Arhivaalide mikro- ja makromaailm konserveatori pilgu läbi. Avaldatud Rahvusarhiivi ajaveebis 3. oktoobril 2019, vaadatud 8. veebruaril 2021, <https://blog.ra.ee/arhivaalide-mikro-ja-makromaailm-konservaatori-pilgu-labi/>.

⁹⁶ I. Kuuben, K. Tooming. Kaartide infosüsteem – rohkem ja uhkem. – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 33–34 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_1.pdf, vaadatud 9.02.2021).

⁹⁷ 2021. aasta veebruari seisuga on kaartide infosüsteemi andmetel digiteerituna kättesaadavad ligi 51 000 kaarti. Nende hulgas on ka Tallinna Linnaarhiivi kaartide digikujutised, mis lisandusid infosüsteemi 2016. aastal (<http://www.ra.ee/kaardid/>, vaadatud 8. veebruaril 2021).

⁹⁸ K. Teral. Ajalooarhiivi kaardikogu ja Vahi tänava kaardihoolda. – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 83–85 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_1.pdf, vaadatud 9. veebruaril 2021).

Kaardihoidla Vahi tänava arhiivihoones. Foto: Jaan Lehtaru

jaapani paber ja nisutärklise kliister, konserveerimises hakati kasutama märgtöötlusmeetodit. Konserveerimise arengu kontekstis on oluline mainida Saksamaa firma BELO vaakumlaua ja Taani firma P. M. Laursen valamismasina ostmist ja kasutusele võtmist 2007. aastal Tartus. Uued seadmed võimaldasid senisest kvaliteetsemat konserveerimistööd teha. Varasema kaitsepaberi kõrval võeti pabermassi tegemisel kasutusele Taanist tellitud tselluloos.

Rahvusarhiivi pikaajaline koostöö kogudustega sai tõuke ühisest huvist tagada kogudustes hoitavate kirikuraamatute parem säilimine ja kasutatavus. 2005. aastal sõlmiti koostööleping Rahvusarhiivi ja Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku konsistooriumi vahel arhivaalide hoiutingimuste ja füüsilise seisundi parandamiseks, kasutamise ja juurdepääsu loomiseks ning arhiivide moodustamise ja asjaajamise korraldamiseks. 2008. aastal sõlmiti täiendav leping, mille järgi Rahvusarhiiv alustas EELK kogudustes leiduvate perekonnalooste materjalide mikrofilmimist ja loodud digikujutiste kättesaadavaks tegemist Saaga digikogus. Kirikuarhivaalide ettevalmistamine mikrofilmimiseks hõlmas sageli arhivaalide külmutamist, desinfitseerimist, puhastamist, parandamist, vanade ebasobivate paranduste eemaldamist jms.¹⁰³ Ligi kümneaastase projekti

Samal ajal konserveeriti ja digiteeriti ajalooarhiivi klaasnegatiivide kogu (1427 klaasnegatiivi)⁹⁹ ning Saaga digikogus tehti kättesaadavaks Rahvusarhiivi, Tallinna Linnaarhiivi ja Eesti Ajaloomuuseumi pärgamendikollektsioonid.¹⁰⁰ Riigiarhiivis digiteeriti Eesti Vabariigi väljakuulutamist ja iseseisvuse taastamist kajastavad arhivaalid,¹⁰¹ täideti Stanfordini ülikooli Hooveri instituudi Utah' Genealogia Seltsi tellimused.¹⁰² Tasub rõhutada, et 2000. aastate alguses võeti riigiarhiivis isekleepuvate paranduspaberite asemel taas kasutusele traditsiooniliste parandusmaterjalidena

⁹⁹ J. Lehtaru. Ajalooarhiivi klaasnegatiivide kogu ettevalmistamine digiteerimiseks (2010–2011). – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 87–89 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_2.pdf, vaadatud 1. detsembril 2020). Vt. lisaks: K. Sikka. Klaasnegatiivide säilitamine (<https://blog.ra.ee/klaasnegatiivide-sailitamine/>, avaldatud Rahvusarhiivi ajaveebis 22. aprillil 2015, vaadatud 10. veebruaril 2021).

¹⁰⁰ R. Tiidor. Eesti mäluasutuste pärgamendikollektsioonide saagastamine. – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 41–43 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_1.pdf, vaadatud 10. veebruaril 2021).

¹⁰¹ S. Püssa. Digitaalne algus – Eesti Vabariigi loomist ja iseseisvuse taastamist kajastavate dokumentide digiteerimine. – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 29–31 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_1.pdf, vaadatud 11. veebruaril 2021).

¹⁰² H. Mäe. Digiteerimistellimused riigiarhiivis. – Tegevuse ülevaade 2011–2012. Rahvusarhiiv. Tartu, 2013, lk. 49–51 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/ra_2011-2012_1.pdf, vaadatud 11. veebruaril 2021).

¹⁰³ K. Pullonen, R. Tiidor, J. Tõbreluts. Koostöö kirikuarhiivide kaitsel. – Tegevuse ülevaade 2009–2010. Rahvusarhiiv. Tartu, 2011, lk. 41–45 (<https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/RA2009-2010.pdf>, vaadatud 12. veebruaril 2021).

tulemusel sündis lisaks mikrofilmil koopiatele 492 189 digitaalset kujutist. Ettevalmistustööde mahtu kirjeldab fakt, et 2478 kirikuraamatust vajasid eelnevalt suuremal või vähemal määral konserveerimist ligikaudu pooled. Luteri koguduste kõrval on hoogustumas koostöö ka õigeusu kogudustega, neist mitmed on väärtuslikke arhivaale üle andnud Rahvusarhiivile.¹⁰⁴ Rahvusarhiiv on aastate jooksul teinud koostööd vanausuliste kogudustega ja aidanud säilitada seda erakordset kultuuripärandit. Lisaks Raja ja Mustvee koguduse raamatute seisundiuuringutele ja konserveerimisele ulatasid Rahvusarhiivi konservaatorid oma abikäe 2016. aastal Piirissaare palvela põlengus kahjustada saanud raamatute päästmiseks.¹⁰⁵

Olulise panuse on Rahvusarhiivi säilitajad andnud ka näituste ettevalmistamisel ja organiseerimisel. Ühe kirkama näitena olgu nimetatud arhiivi ja Eesti Kunstimuuseumi ühisenäitus „Mustvalge maailm“, millega tutvustati Eveline von Maydelli unikaalset käärilõigete kogu. Näitus pälvis suurt tähelepanu ja läks paljuski korda tänu Rahvusarhiivi Tallinna konservaatorite oskuslikule tööle.¹⁰⁶

Arusaadavalt kujunes viimase kümnendi kõige olulisemaks saavutuseks uue peahoone rajamine Tartusse. Noora hoone püstitamisega lõppes ligi sada aastat kestnud olukord, kus Eesti vanimad ja väärtuslikumad arhivaalid paiknesid pikaajaliseks säilitamiseks sobimatutes tingimustes.¹⁰⁷ Kogude kolimise ettevalmistus ja teostus langes säilitajate õlule ja kujunes neile töörohkeks väljakutseks. 2013. aasta novembris moodustati töörühm, kuhu kuulusid kolleegid Tartu ja Tallinna säilitusosakondadest. Vastavalt kolimiskavale puhastati ja ümbristati arhivaale kahe ja poole aasta jooksul ning korraldati arhiiviümbriste soetamiseks riigihankeid. J. Liivi hoone kogude kolimine kestis 2016. aasta märtsist kuni oktoobrini ja viimased karbid Tallinnast jõudsid Noora riulitele 2017. aasta veebruaris. Suuremahuliste tööde tegemisel olid abiks kolimisteenusid pakkuvad firmad. Kokku vahetas sel perioodil asukohta 2,8 miljonit arhivaali ehk 33% kogudest. Neljateist ja poole kuuga täideti 28 000 laudimeetrit uue hoone ligikaudu 43 000 laudimeetri pikkusest säilitusruumist.¹⁰⁸ Noora uurimissaali tarbeks tehti palju konserveerimistöid, mille tulemusel seati heakorda 215 avariikulitel asuvat köidet. Lisaks konserveeriti eksponeerimiseks Liivimaa kubermanguvalitsuse 260 nahkköidet.¹⁰⁹ Nooras on loodud suurepärased võimalused paberalusel ja digitaalse arhiiviainese säilitamiseks, konserveerimiseks ja digiteerimiseks, mida tõdeti ka Euroopa Liidu arhiivide säilitusjuhtide hiljutisel töökohtumisel Tartus.¹¹⁰ Noora rajamisega kaasnenud investeeringute abil õnnestus rohkem

¹⁰⁴ L. Teedema. Rahvusarhiivi ja koguduste koostöö. – Tegevuse ülevaade 2017–2018. Rahvusarhiiv. Tartu, 2019, lk. 81–84 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2019/10/rahvusarhiivi_aastaraamat_2017_2018_ik_71_140.pdf, vaadatud 12. veebruaril 2021).

¹⁰⁵ J. Lehtaru. Piirissaare palveraamatute päästmine ja konserveerimine. Avaldatud Rahvusarhiivi ajaveebis 9. septembril 2016, vaadatud 3. märtsil 2021 (<https://blog.ra.ee/piirissaare-palvemaja-raamatute-paastmine-ja-konserveerimine/>); E. Keedus, H. Martin, L. Turnau, J. Lehtaru, T. Turo, S. Peedosk, T. Nurmsalu, U. Kolde. Salvaging and conservation of fire-damaged prayed books of Piirissaare old believers congregation. *Renovatum Anno* nr. 15, 2017/2018 (<https://renovatum.ee/triennaal/salvaging-and-conservation-fire-damaged-prayer-books-piirissaare-old-believers-0>, vaadatud 15. veebruaril 2021). Vt. lisaks: A. Läänelaid, T. Turo. Vanausuliste püharaamatu kaaned töid üllatava avastuse. *Horisont* 2019, nr. 4, lk. 26–32 (<http://www.horisont.ee/arhiiv-2019/Horisont-4-2019.pdf>, vaadatud 15. veebruaril 2021).

¹⁰⁶ K. Pauklin. Eveline von Maydelli käärilõigete konserveerimise lugu: <https://blog.ra.ee/evelyne-von-maydelli-kaarilõigete-konserveerimise-lugu/> (avaldatud Rahvusarhiivi ajaveebis 16. aprillil 2014, vaadatud 16.02.2021).

¹⁰⁷ P. Pirsko. Rahvusarhiiv 21. sajandi teise kümnendi keskpaiku, lk. 7–12.

¹⁰⁸ R. Tiidor. Kogude kolimine Noorasse. – Tegevuse ülevaade 2015–2016. Rahvusarhiiv. Tartu, 2017, lk. 17–19 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/aastaraamat_2015-2016.pdf, vaadatud 17. veebruaril 2021).

¹⁰⁹ J. Lehtaru, E. Keedus. Noora uurimissaali köidete konserveerimine. – Tegevuse ülevaade 2015–2016. Rahvusarhiiv. Tartu, 2017, lk. 21–23 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/06/aastaraamat_2015-2016.pdf, vaadatud 17. veebruaril 2021).

¹¹⁰ R. Tiidor. Euroopa Liidu säilitusjuhtide aastakohtumine Tartus. – Tegevuse ülevaade 2017–2018. Rahvusarhiiv. Tartu, 2019, lk. 61–63 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2019/10/rahvusarhiivi_aastaraamat_2017_2018_ik_1_70.pdf, vaadatud 19. veebruaril 2021).

Digiteerimise seadmed Nooras. Foto: Jaan Lehtaru

kui miljoni euro eest soetada mitmesuguseid laboriseadmeid, samuti digitaalse säilitamise ja kasutamise seotud riistvara.¹¹¹ Oluliselt on paranenud tingimused arhivaalide vastuvõtmi- seks, puhastamiseks ja biokahjurite vastaseks töötlemiseks.

Viimastel aastatel oli konserveerimis- ja hoiuvaldkonna peamiseks tegevuseks Tartus kultuuriministeeriumi algatatud dokumendipärandi digiprojekti „Jäägem eestlasteks, kuid saagem ka eurooplasteks“ elluviimine. Projekti koordineeris Rahvusarhiiv ja selles osales 14 mäluasutust. Kaalukam osa digiteeritavast materjalist (1,73 miljonit digipilti) pärines Rahvusarhiivi vallavalitsuste säilikutest, mis hõlmasid ajaperioodi 1860–1920. Aastatel 2019–2020 tegid säilitajad vajalikud ettevalmistustööd. Lisaks köitest lahtivõtmisele, puhastamisele, siru- tamisele ja parandamisele pidid konservaatorid sageli eemaldama varem poognate tugevda- miseks liimitud paberribasid. Teksti katvate paberribade ja vanade ebasobivate paranduste eemaldamisel võtsid konservaatorid kasutusele innovaatilise töövahendina gellankummi geeli, mis viimasel ajal on muutunud ka rahvusvaheliselt väga levinud meetodiks.¹¹² Digiteerimine ongi muutunud viimasel viieteistkümnel aastal säilitusvaldkonna olulisemaks tegevuseks. See on oluliselt parandanud juurdepääsu arhivaalidele ja loonud paremad tingimused origi- naalide säilimiseks. 2020. aasta lõpu seisuga on digiteeritud kõik pärgamentürikud, pitserid, suur osa fotodest, ligi 51 000 kaarti ja 312 000 säilikut, mis teeb kokku enam kui 22 miljonit digitaalkujutist veebis.¹¹³

¹¹¹ P. Pirsko. Rahvusarhiiv 2017–2018. – Tegevuse ülevaade 2017–2018. Rahvusarhiiv. Tartu, 2019, lk. 8 (https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2019/10/rahvusarhiivi_aastaraamat_2017_2018_lk_1_70.pdf, vaadatud 22. veebruaril 2021).

¹¹² J. Lehtaru. Arhivaalide mikro- ja makromaaailm konservaatori pilgu läbi (postitus Rahvusarhiivi ajaveebis 03.10.2019, vaadatud 23. veebruaril 2021).

¹¹³ Statistikat saab jälgida Rahvusarhiivi rakendustest iseteeninduse veebilehel: <http://www.ra.ee/vau/>.

Tartu konservatorid Nooras dokumendipärandi digiprojekti raames vallavalitsuste säilikuid digiteerimiseks ette valmistamas, 2019 (vasakult Annika Valgepea, Sirje Vesi, Heli Märtin, Küllike Pihkva ja Liis Turnau). Foto: Jaan Lehtaru

Lõpetuseks võib öelda, et pika nõukogude perioodi kiuste taastasime oma koha Euroopa väärikate säilituskeskuste seas võrdlemisi kiiresti. Pragmatilise mõtlemise ja suhtumisega suutsime vältida kaasajooksmist paljude Moskvast tulnud suunistega (nt. lamineerimismeetodi kasutuselevõtmine paberi konserveerimisel). Õnneks ei jõutud meil nõukogude ajal ehitada „uhkeid“ arhiivihooned, mida paraku tehti nii Lätis kui ka Leedus. Seetõttu saime taasiseisvumisel lõunanaabritest mõnevõrra parema stardipositsiooni. Rahvusarhiivi arendamisel on aga peamiseks edu võtmeks olnud meile omane säästlike ja tsentraliseeritud lahenduste leidmine, õigeaegsete organisatsiooniliste reformide elluviimine, nüüdisaegsete töötingimuste loomine ning, mis peamine, töötajate professionaalne panustamine ühiste eesmärkide saavutamisel. Rahvusarhiivist on saanud igati tänapäevane säilituskeskus, kuhu tullakse kogemusi saama ja eriala õppima. Tänapäevase seisuga on nõuetekohaselt säilitatavate arhivaalide osakaal Rahvusarhiivis tõusnud 88%-ni.¹¹⁴ Säilitamine on pikk protsess, mis ei piirdu vaid saja aastaga ega saa ilmselt kunagi päris valmis. Küll aga jõuame täiuslikkusele veelgi lähemale, kui Tallinnas valmib Tõnismäele planeeritav arhiivikompleks koos moodsate hoidlate ja nüüdisaegse säilituskeskusega. Seejuures on huvitav märkida, et ajalugu kulgeb tõesti spiraali mööda, sest pea saja aasta möödudes saavad raamatukogu ja arhiiv taas **ühtseks**,¹¹⁵ seekord ühise hoone kujul.

¹¹⁴ Vt. statistikat lähemalt: Rahvusarhiiv arvudes 2020 (seisuga 1.12.2020): https://www.ra.ee/wp-content/uploads/2021/02/statistika_2020.pdf (vaadatud 25. veebruaril 2021).

¹¹⁵ Rahvusraamatukogu eelkäijana kuulus Riigiraamatukogu Riigiarhiivi koosseisu ajavahemikul 1924–1940, vt. lähemalt: P. Lotman. Parlamendiraamatukogust rahvusraamatukoguks, I. Eesti Vabariigi Riigiraamatukogu 1918–1940. Tallinn. 1988, lk. 44–45, 73–75.